

Dr. O. Noordmans in beeld

Inleiding

‘Wat in drokte om dy man. Wy hawwe hjirre noch nooit sa’n minne dûmny hân.’ Iets in die trant zei een hoogbejaarde man uit Sumar zo’n 25 jaar geleden tegen mij, toen ik hem over Noordmans interviewde. Hij had hem nog gekend. Vandaag geldt weer: ‘Wat in drokte om dy man.’ Maar het gaat dan ook om degene die wel als ‘de geniaalste reformatorische theoloog van Nederland’ is aangeduid. Toegegeven: daarmee is nog niets gezegd over hoe hij als predikant was. Daar kom ik later in mijn bijdrage op terug. Ik memoreer hier alvast wel dat zijn ambtsperiode in Sumar, zijn tweede gemeente, zwaar was. Ik zal straks vertellen waar dat aan lag.

Levensloop en theologie

Eerst een algemeen overzicht van het leven en de theologie van Noordmans. Vooral dat laatste – de theologie – vergt misschien iets van uw verstandelijke vermogens, maar dan hebt u het ergste voor vanmiddag ook gehad. - Oepke Noordmans werd in 1871 in een boerengezin in het Friese Oosterend geboren. Na zijn theologische studie in Leiden en in Utrecht, onderbroken door een lange periode van ernstige overspanning, werd hij predikant. Hij diende de hervormde gemeenten Idsegahuizen-Piaam (1903) en Suameer (1910) in Friesland en Laren in Gelderland (1923). Hij heeft tweemaal op de nominatie gestaan om kerkelijk hoogleraar te worden, maar het professoraat ging beide keren aan

hem voorbij. Wel verleende de Rijksuniversiteit Groningen hem een eredoctoraat, in 1935. En al bleef hij dorpsdominee, hij was voor velen ‘leermeester’, bijvoorbeeld voor J. Koopmans en K.H. Miskotte. Op 31 december 1943 ging hij officieel met emeritaat, na de bezettingstijd ook in praktische zin. Overigens was de periode van de Tweede Wereldoorlog voor Noordmans een lijdenstijd: hij verloor zijn oudste zoon. (Hij en zijn vrouw hadden nog twee kinderen, een dochter en een zoon. De laatste, Johan, is enkele jaren geleden overleden.) De laatste jaren van zijn leven had Noordmans (Sr.) te kampen met een dodelijke ziekte.

In zijn eerste gemeente wendde Noordmans zich tot de grote kerkelijke en wereldlijke schrijvers (bijvoorbeeld Augustinus en Calvijn, Descartes en Dostojewski). In zijn tweede gemeente maakte hij zijn kennis vruchtbaar voor bredere kringen, bijvoorbeeld voor die van de Volksuniversiteit. Hoewel hij een studeerkamergeleerde was, heeft hij zich toen zeker ook op praktisch terrein bewogen, onder meer als secretaris van het provinciaal ressort van de vereniging Kinderzorg. Daarnaast was hij een van de oprichters van de Bond van Nederlandse Predikanten. Van 1921 tot 1928 maakte hij deel uit van het hoofdbestuur van deze bond. Van 1931 tot 1938 vervulde hij een leidende rol in de vereniging Kerkopbouw, waarin gewerkt werd aan vernieuwing van de Nederlandse Hervormde Kerk. Hij leverde ook een substantiële bijdrage aan de totstandkoming van de hervormde kerkorde van 1951.

Noordmans heeft veel gepubliceerd. Veelal schreef hij ‘naar aanleiding van’ en ‘in gesprek met’. Zijn omvangrijkste werken zijn *Herscheping* (een dogmatiek in notendop), *Augustinus*, *Liturgie* en *Het*

koninkrijk der hemelen (een bespreking van een deel van de Heidelbergse Catechismus). Andere, verspreide pennenvruchten werden in bundels uitgegeven, meditaties in *Zondaar en bedelaar*, *Gods poorten* en *Gestalte en Geest*.

In de jaren van 1978 tot 2004 verschenen tien delen (in elf banden) *Verzamelde Werken*, waaronder twee banden met correspondentie. Nog voordat de redactie de uitgave had voltooid, ging de Stichting Dr. O. Noordmans van start. Zij stelt zich ten doel de studie van het gedachtegoed van Noordmans te bevorderen en de relevantie ervan voor vandaag onder de aandacht te houden. Elk jaar organiseert ze een Noordmans-studiedag en geeft ze een brochure uit.

In de loop der jaren hebben talloze studies, waaronder een stuk of tien dissertaties, over het werk van Noordmans het licht gezien.

Theologisch bewoog Noordmans zich aanvankelijk in de sfeer van de zogenaamde ethische theologie, die nadruk legde op de idee van de persoonlijkheid en zocht naar harmonie tussen evangelie en cultuur. Later nam hij een meer kritische houding aan. Dat deed hij in het spoor van H.F. Kohlbrugge en Karl Barth. Zijns inziens moest het uitgangspunt van de theologie verlegd worden van de menselijke ervaring naar het oordeel van Godswege, dat het leven in beweging brengt. Hij wilde dan ook niet de weg van de schepping naar het kruis gaan. Die benadering was hem te synthetisch. In zijn verzet tegen de natuurlijke theologie ging het hem om wat God in Jezus Christus over mens-zijn gezegd heeft. Daarbij legde hij meer en meer nadruk op het werk van de Heilige

Geest, die een nieuwe werkelijkheid, die van het koninkrijk der hemelen, aan het licht brengt. Om te verwijzen naar de titel van een bundel artikelen van Noordmans: de Geest opent ‘geestelijke perspectieven’. In het persoonlijk leven vormt Hij een bestaanswijze die gekenmerkt wordt door ‘ascese’, terughoudendheid: omdat een christen op de eeuwigheid gericht is, leeft hij zich in het aardse leven niet uit, aldus Noordmans. Anders gezegd: een kwestie van vreemdelingschap.

In de jaren '30 raakte Noordmans verwickeld in de strijd om de reorganisatie van de Nederlandse Hervormde Kerk. Hij maakte zich sterk voor een belijdende kerk, maar de belijdenis was voor hem geen stok om te slaan, maar een staf om te gaan. In die belijdende kerk wilde hij staan voor gezagvolle prediking. In diezelfde tijd keerde Noordmans zich tegen de vernieuwing van de eredienst zoals die door de Liturgische Beweging bepleit werd. Het hart van het kerkelijke leven klopt naar zijn mening niet in de liturgische viering, maar in de bediening van het Woord, dat het leven van kerk en wereld doordringt. Na de Tweede Wereldoorlog had Noordmans moeite met bepaalde aspecten van de apostolaatstheologie die toen opgeld deed. Hij was beducht voor ‘functionalisering’ van de kerk. Dan verliest ze haar eigen karakter en valt ze ten prooi aan verwereldlijking. Overigens: al in de jaren '30 had hij dat gevaar onderkend. Van verworteling van de kerk in de bodem, in de natuur, in de natie moest hij toen niets hebben.

Dominee in Sumar

Ik kan er vanmiddag niet omheen iets te vertellen over Noordmans als predikant in Sumar. Als ik alles te berde zou brengen wat daarover bekend is, zou u hier vanavond laat nog zitten. Samengevat: er heeft zich in deze gemeente een enorme kerk- en schoolstrijd afgespeeld. Noordmans lag in de clinch met de kerkvoogdij en de kerkenraad, alsook met de directeur van de christelijke school: hij was voorzitter van het schoolbestuur. De details van de conflicten bespaar ik u. Ze zijn ook niet erg verheffend. Ik citeer wel uit een rapport van de classicale commissie die in 1919 onderzoek naar de problemen deed, zodat u een zeker beeld krijgt. ‘Onze indrukken samenvattende zouden wij willen zeggen, dat te Suameer een predikant werkzaam is, die zijn ambt hoog opvat en zijn ambtswerk trouw verricht, doch die in een voor hem in ’t bijzonder moeilijke gemeente terecht is gekomen, gegeven enerzijds zijn karakterkwaliteiten en anderzijds de mentaliteit van de bevolking der woudstreek van Friesland. Het is de predikant niet mogelijk blijkbaar, om ook maar enigszins ‘water door de wijn te doen’ of ‘dingen niet zo nauw te nemen’, om min of meer te ‘schipperen’ of te ‘plooiën’. Hij tracht niet tussen ‘klippen door te zeilen’, maar gaat zijn weg, de z.i. rechte weg, tilt zwaar aan de dingen, en neemt alles even waar op.’ De commissie noemt Noordmans nog wel ‘een *verstandig* man’. Over de bevolking van de streek is ze minder positief: die is ‘min of meer ‘stiekem’ en ‘achterbaks’, zo schijnt ’t althans. Zij zal iemand, die zij niet lijden mag, gaarne ‘zoeken’ en trachten te ‘knijpen’.’ De conclusie is duidelijk: hoewel men aan Noordmans’ kant staat, verheelt men zijn gebrek

aan tact niet.

Noordmans' houding had voor hem een principiële kant. In de preek 'Afscheid Suameer' heeft hij gezegd: 'De dominee moet ieders vriend zijn, allemansvriend: een Joris Goedbloed. Hij mag eigenlijk niet tegengewerkt worden. De vredespijp moet onafgebroken smoren en branden. Maar ik vraag u: Leeft de vent dan niet? Preekt hij niet? Mij gaf het een gevoel van realiteit beide kanten te beleven. De gelijkvormigheid aan de gang van het Evangelie. Is het dominees-ideaal een christelijk ideaal? (...) Of ik dan steeds onverbeterlijk handelde? Niet gaarne zou ik 't zeggen. Maar in de hoofdlijn, naar de bedoeling van mijn gemoed, naar de lijn van mijn woord, zou ik 't weer zo doen en ik roep God tot getuige, dat ik niet anders kon.'

Maar waar zat het nu op vast? Welnu: in ieder geval op het feit dat de kerkvoogden Noordmans niet uitbetaalden wat hem toekwam en dat zij de pastorie schromelijk verwaarloosden. Maar er was nog iets anders: Noordmans' strijd voor sociale gerechtigheid. Daar zijn vele voorbeelden van te geven, onder meer uit preken uit die tijd. Maar ik citeer iets anders, uit een brief van een arbeider die een huurgeschil had met een van de kerkvoogden, de ergste tegenstander van Noordmans. Die brief, gedateerd 19 april 1923, vond ik in het classicaal archief: 'Zolang Ds Noordmans hier was ging alles goed en hadden we niks geen spul. (...) In kort heb ik nu U medegedeeld hoe eigenlijk de vork in de steel zit hier in Suameer. Ds Noordmans was een oprecht persoon die konden die boeren hier ook niet verdragen. En als een arbeider hier in Suameer om een dagloon vraagt en voor zijn huisgezin opkomt dan is

het hier ook mis, dan is hij socialist zeggen zij, en die konden die zogenaamde Gristelijke boeren niet verdragen.’ In dit verband vermeld ik dat Noordmans blijkens de notulen van de kerkenraadsvergadering van 29 september 1910 voorzitter van de afdeling Suameer van de Christelijke Nationale Werkmansbond was...

Ik kom nog een keer terug op de afscheidspraak van Noordmans van Sumar. Die gaat over Efeziërs 4: 23 en 24a (‘En dat gij zoudt vernieuwd worden in de geest uws gemoeds, en de nieuwe mens aandoen.’) Noordmans zegt dan tegen de kennelijk in zijn ogen conservatieve gemeente: ‘Hooft gij dat? Niet alles moet blijven zoals ’t is. Zo lijkt het soms. Wat de grootste hinderpaal hier bleek, is: ‘Het is altijd zo geweest.’ Maar gij moet de nieuwe mens aandoen, en vernieuwd worden in de geest uws gemoeds. Het lijkt soms of dit niet zal geschieden. Op verschillend terrein maakt de gemeente de indruk weer echt oud-Suameerders te willen worden, zoals vroeger. Het nieuwe is Christus.’

Noordmans als mens

J. Walstra heeft geschreven dat Noordmans ‘een stugge figuur’ was en dat hij ‘lastig in de omgang’ was. Mogelijk had dat te maken met zijn gesteldheid. Ik zei al dat hij in zijn studententijd jarenlang overspannen is geweest. Hij had ook te kampen had met idiosyncrasie (aangeboren overgevoeligheid) en bacillenvrees. In een lezing spreekt hij zelf over een hoofdoerspanning. Volgens ds. W.A. Zeydner was die veroorzaakt door te grote lichamelijke inspanningen in zijn gymnasiumtijd.

In dit verband wijs ik op de meditatie ‘Retardatie’ over Exodus 4: 12, waarin Noordmans zegt: ‘een christen is iemand, die gemerkt heeft dat men niet recht-toe, recht-aan kan leven. De Geest is een beginsel van regressie, van retardatie, vertraging. Augustinus heeft deze wet in biologische zin reeds ontdekt en vergelijkt haar met het terugtrekken van de pees van een boog. Eerst terug en dan vooruit en in gelijke mate. Het mensenleven komt het verst, omdat het ’t meest vertraagd wordt. Dat geldt in volle zin pas van het leven uit de Geest’.

In dit verband nog het volgende. Zoals gezegd, heeft Noordmans tweemaal op de nominatie gestaan om kerkelijk hoogleraar te worden, maar is het professoraat beide keren aan hem voorbijgegaan. Daar heeft hij het niet gemakkelijk mee gehad. In een brief van 21 juli 1941 schreef hij aan P. Scholten over zijn ‘innerlijke aanleg en lotsbeschikking’: ‘Ook bij uiterlijke teleurstelling ligt de rem op het leven mij beter dan het succes. Instinctief heb ik daar zelf op allerlei wijze aan meegewerkt. Ook mijn kerkelijke loopbaan draagt daarvan het merk. Daaraan is niet veel te doen. De vreugde van het samenzijn met de zaak heb ik in ruime mate gesmaakt. En voor verbittering ben ik bewaard gebleven.’

Genoeg om duidelijk te maken dat het stugge, lastige, ontoegankelijke van Noordmans als mens een duidelijke achtergrond heeft. In de preek ter gelegenheid van zijn afscheid als predikant van de hervormde gemeente Laren in 1944 zegt hij zelf iets over zijn karaktereigenschappen. ‘Misschien heb ik wat stug en terughoudend met u omgegaan: voor mijn doen gewoon, voor uw behoefte misschien niet. Gij wildet meer aangehaald worden. Maar geloof mij, mijn gezindheid te

uwaart bleef meer dan twintig jaren dezelfde. Er kwamen wel storingen voor, vooral aan het einde, maar steeds was er in mijn hart een gestadige genegenheid voor uw boerenwezen, uw personen, uw stand en uw werk. Voor mij was zo'n verhouding normaal. Ik versta niet de kunst om, als een harlekijn, dan weer tot u af te dalen en dan weer in mijn stokje te klimmen. Ik ken niet het onderscheid tussen dominee en boer. Tot mijn eigen wezen behoort het ruisen van de winden en het branden van de zon, het zaaien en oogsten. Maar ik had als prediker en theoloog ook een andere zijde in mijn wezen, waarop door de kerk, ook van Christuswege, een beroep gedaan werd. In andere streken van ons vaderland zou daarvoor meer waardering hebben bestaan. Hier is dat minder het geval geweest. Zo hebben zich sommige harten wel eens tijdelijk voor mij en mijn prediking weer gesloten. Maar het ging toch niet om mijn persoon. En zo weiger ik te geloven, dat de harten van het Evangelie zich kunnen sluiten, als ze erdoor geopend zijn.'

Die opmerking 'Maar het ging toch niet om mijn persoon.' Die is in de geest van wat we elders bij Noordmans in zijn (theologische) werk tegenkomen. In dit verband een pregnante uitspraak, die hij aan zijn leermeester J.H. Gunning jr. ontleend heeft: 'Niet talent, maar volmacht maakt het wezen van het pastorale ambt uit.' Dat adagium verdient mijns inziens meer dan ooit aandacht. Want vandaag de dag wordt veel nadruk op de persoon van de dominee gelegd. Dat ziet iedereen in die wel eens advertenties waarin gemeenten een predikant vragen, leest. Het gaat vooral om persoonskenmerken als uitstraling, enthousiasme en dergelijke. Dat is ook belangrijk. Maar gaat het daar uiteindelijk om?

Centraal moet staan wat de dominee van Godswege te zeggen heeft. In de preek ter gelegenheid van zijn 40-jarige ambtsjubileum zegt Noordmans over de prediking dat het een werk is dat van Christuswege geschiedt moet: ‘met volle overtuiging, met gezag, met oplegging van waarheid, met aanzegging van oordeel over ongeloof, met beslag op de harten’. Verderop zegt hij, sprekend over ‘geestelijke moeilijkheden’ bij de bevestiging in het ambt: ‘Gelukkig als ze niet als sneeuw voor de zon verdwijnen, als het ambt niet een routine wordt, een gemakkelijk, luchthartig, een beetje brutaal uitgeoefende betrekking, waarin men succes heeft. Gelukkig als er iets van de schroom van de eerste dag overblijft, als men de spanning tussen ambt en persoon blijft gevoelen. Maar wel moet het ambt, Christus, wassen en wij moeten minder worden (Joh. 3: 30). Het zijn geen particuliere meningen, die wij verkondigen. Het is de boodschap der kerk, van de gemeenschap, de leer der apostelen en profeten. Het is het Woord Gods uit de Heilige Schrift. Het is het Evangelie van Christus Jezus.’ Welnu: al was Noordmans misschien ‘in minne dûmy’, hij is wel altijd dienaar van het Woord geweest, niet in het minst door zijn briljante meditatie. Zijn invloed in die hoedanigheid op theologisch en kerkelijk Nederland is nog steeds enorm. Er is vanmiddag alle reden om dat met dankbaarheid te memoreren.

Noordmans als pastor

Hoe zal het pastoraat van een dominee die stug, lastig in de omgang, ontoegankelijk is, zijn? Je zou zeggen: dat zal niet het grootste succes

geweest zijn. In een brief aan Miskotte heeft Noordmans eens geschreven: ‘Ja, ik geloof, dat wij Hollanders met huisbezoek allemaal onze moeite hebben. Er is iets van een réveil nodig om ons over de brug te brengen.’

Maar er is nog wel iets meer over te zeggen. In 1955, hij was toen ernstig ziek, schreef Noordmans aan een collega: ‘Toen mijn oudste zoon zijn noodlottig einde vond, in 1944, werd mijn bestaan (...) omgewoeld. Daardoor vielen de grenzen, die mij gewoonlijk van anderen op sobere afstand hielden, tijdelijk weg. Ik kon bij mijn naasten binnengaan met macht, aangedaan met een zekere onweerstaanbaarheid. Hij had ook niet meer zijn gewone verweer. Het ‘ja en neen’ gesprek was uit. Wij behoeften het niet eens te worden. Waarheid is geen korreltje zout op een weegschaaltje. Waarheid, dat zijn stemmen van patriarchen en profeten; van priesters en koningen; van apostelen, aartsengelen en cherubijnen. Waarheid, dat is het geluid van trompetten en bazuinen. Deze waarheid kan men niet in zich opnemen zonder een beetje in liefde dronken te zijn.’

Noordmans als pastor. Dan denk ik ook aan zijn brieven. Een voorbeeld. In 1946 schrijft hij aan Miskotte naar aanleiding van het overlijden van diens oudste dochter, als gevolg van een voedselvergiftiging. ‘Wij zijn diep getroffen door deze berichten en ook ons hart is met droefenis vervuld. Mijn vrouw en ik weten bij analogie wat het uw vrouw en u moet kosten in deze harde slagen niet de blindheid van het noodlot te verwensen, maar de alles wikkende en wegende liefde van onze hemelse Vader te eren. Wij staan hier voor één van die raadselen,

uit welke verwarde lijnen de trekken van Gods vriendlijk aangezicht, zoals het zich in het Evangelie des kruises heeft geopenbaard, uit de ondoorgrondelijkheid bij wijze van opklaring naar voren wil komen. Dat Hij op deze wijze met ons moet verkeren, daarin ligt zijnerzijds een diepe smart verborgen, die de onze op oneindige wijze overtreft en waarin Hij onze droefheid op een wondere manier zich laat oplossen en versmelten. Terwijl ons vlees verscheurd wordt en ons hart bloedt, komt de Geest van Hem, die de zwakheid van vlees en bloed beter kent dan wijzelf, zijn gewilligheid en zuchtende vertroosting in ons binnenste uitstorten, zodat vlees en Geest elkaar herkennen en met elkaar verzoend worden. Deze vertroosting kunnen een voorsmaak zijn van de opstanding des vleses. Aan de twijfel worden de laatste gronden onttrokken en de Waarheid komt zegevierend haar plaats in ons leven in beslag nemen. Het Woord van God gaat onweerstaanbaar binnen in de kameren, waar vreze en beven ons met lamheid sloegen en ontnemt aan de dood zijn prikkel. Een muur, die tussen dit en het toekomstige leven staat opgericht, wordt doorbroken en voortaan nemen vlees en bloed bij gelijkenis aan het Avondmaal des Heren deel. Deze genade van onze Here Jezus Christus helpe u in deze grote nood. Intussen lijden wij in de gemeenschap des Geestes met u mede en bidden met u dat God u lere dit kruis gewillig te dragen en in deze diepe weg Gods voetstappen niet alleen te vermoeden maar ook te weten'.

Twee dagen later schreef Noordmans opnieuw aan Miskotte, toen in verband met het overlijden van diens vrouw: 'Uw lieve vrouw herinner ik mij het best, zoals zij u stond op te wachten, terzijde van de

weg, bij Lochem. Zo zal zij nu voortaan staan, bij een andere weg, wachtende tot gij, hinkende aan de heup van de worsteling, levenslang, zult nakomen'.

Sprekende uitingen zijn ook de brieven van Noordmans aan zijn kinderen uit de meest benarde tijd van de Tweede Wereldoorlog, 1944-1945. Voor Noordmans viel dat samen met het verplichte (en door hem verfoeide) emeritaat, met het overlijden van zijn oudste zoon en met zijn afscheid van de gemeente Laren. Daar kwam bij dat hij de pastorie moest verlaten; zijn inboedel en bibliotheek waren her en der verspreid, terwijl hij en zijn vrouw telkens op nieuwe adressen in het dorp gehuisvest werden. Zijn dochter verbleef in Putten ten tijde van de razaria aldaar en zijn jongste zoon was onderduiker.

Op 6 februari 1944 schrijft Noordmans: 'Het koninkrijk der hemelen is nabij gekomen, maar kan nu nog alleen geloofd worden. Door dit geloof blijft de ziel van een mens levend; hij kan niet sterven als hij gelooft. Er zijn ook veel dode zielen, maar in dit leven kunnen zij nog levend worden. Een gelovige ziel heeft een zekere macht over andere zielen; er is leven in; hoop en liefde, die van God komen. En dat zijn krachten, waardoor de wereld overwonnen wordt. Er is niemand die deze macht kan verbreken en zij zal ook nooit verbroken worden. Geloof je, dat het geloof en de hoop en de liefde ooit uit de wereld zullen gaan? Het zijn gaven van de Heilige Geest en die Geest komt van Jezus en Jezus komt van de Vader. Nu het allerbeste en vele groeten je Vader.'

En op 15 september 1944: 'Een merkwaardige tijd waarin wij haast alle zekerheid missen, voor zover die op berekening berust. De

geloofszekerheid is het enige wat er over blijft. Zo werkt God toch wat de mensen afleerden. Zij bouwen op aardse verzekeringen, levensverzekeringen, zoals wij ze noemden, maar die eigenlijk doodsverzekeringen moesten heten. Het geloof is een echte levensverzekering en daarop is ieder nu aangewezen. Vreemd, als hij de verzekering aanneemt, begint hij te leven en als hij weer de aardse levensverzekering gaat beoefenen, sterft hij inwendig weer af. De dingen behouden zin niet alleen, zij krijgen zin, naarmate wij zelf de zin niet meer kunnen bepalen...'

Noordmans als gelovige

Ik wil ten slotte met u stilstaan bij Noordmans' spiritualiteit, om een modieus woord voor zijn geestelijk leven te gebruiken.

Noordmans was dankbaar voor zijn godsdienstige afkomst. In een lezing zegt hij: 'Ik stam uit een gezin, waarover nog iets van de naschemer van het Réveil lag (...)'. In een andere laat hij weten dat hij komt 'uit een gezin, waarin het Réveil naleefde en waar de theologische en kerkelijke vragen in de huiskamer met gasten van allerlei richting werden besproken'.

Het Friese Réveil was een kerkelijke opwekkingsbeweging. De leer van de aanhangers ervan kwam voor een groot deel overeen met die van de conventikels die in de Afscheiding van 1834 samenvloeiden. Het ging de orthodox-piëtistische stroming echter niet alleen om de rechte leer, maar ook om de levende vroomheid. In de kerk waren onderwerpelijke predikers, die de nadruk legden op persoonlijke

geloofservaringen, zeer geliefd. Men had er verre reizen voor over om die te horen. Het belangrijkste verschil tussen degenen die met de Afscheiding meegingen en de vertegenwoordigers van het Friese Réveil betrof de visie op de kerk. De Réveilmensen waren in het algemeen sterk tegen separatistische tendensen gekant. Hun kerkelijke trouw bleek vooral in de nadagen van het Réveil, toen de Doleantie opkwam. Voor hen was Kuyper een scheurmaker.

Met de bevindelijke vroomheid hing een pessimistische visie op de wereld en het leven samen. De wereld zag men als een poel van zonde. Het alledaagse bestaan met z'n soms zo oppervlakkige vertier vond men bedenkelijk. Een ingetogen leven met mijding van de wereld en onthouding van drank, kermisbezoek en dergelijke kenmerkte de Réveilman. Zo was er sterke aandacht voor de christelijke zede en overeenkomstig strenge controle op een puriteinse levenshouding.

Het Friese Réveil beperkte zich niet tot het kerkelijke leven, het had ook invloed op de politieke bewustwording van 'de confessionellen.

In de 'Dankrede' na zijn erepromotie bepaalde Noordmans zijn gehoor bij 'de huiskerk' van zijn jeugd: 'Ik zou graag nog iets zeggen van meer elementaire dingen, over sfeer en stemmen. Over de schoot der vroomheid, de kerk, waarin ook mijn theologie is ingebed. Niet allereerst aan het kerkelijk instituut denk ik nu, maar aan de kerk als moeder. Ik denk aan de sfeer en de stemmen, zoals die openbaar worden in de huiskerk en de groep. De Schrift leerde ik kennen viva voce ['met levende stem',

JDThW] gelezen en niet als palimpsest [‘perkamentrol of ostraka die na afkrabbing of onzichtbaarmaking van het oorspronkelijk geschrevene opnieuw beschreven zijn’, JDThW]. De mystieke tonen van psalmen en gezangen streken over het bewogen leven. Het gebed was geen formulier maar gemoduleerd, zoals de Geest gaf uit te spreken’.

De mystieke tonen van psalmen en gezangen’: dat doet denken aan twee meditaties van Noordmans. In een overdenking over 1 Korintiërs 13: 13a schreef hij: ‘Op het orgel in mijn ouderlijk huis stonden drie lange en wijde eikehouten pijpen. Zij waren eigenlijk een toegift van de orgelbouwer. Want zij hoorden thuis op een 16-voets register, waarvoor overigens in dit instrument geen plaats was. Alleen deze drie konden er nog net staan: de a, de bes en de b. Zij gaven grond aan het hele spel. Wanneer ik op stille avonden, op het uur waarop de avondpsalm gezongen werd, van elders thuis kwam, drongen deze drie stemmen reeds op een halve mijl afstands tot mijn oor door. Dan werd ik van verre reeds opgenomen in deze kathedraal van geluid. Ik ging er binnen, lang voordat ik de deur der woning had bereikt. Rondom het huis, naar alle zijden en naar boven, stond de hele atmosfeer hoorbaar in trilling en het hart beefde mee vanwege de heiligheid van deze tempel, waarin ik minuten lang kon gaan, voor ik de zangers en de speel-lieden bereikte. Geen Domorgel heeft mij ooit een zo sterk gevoel van wijding kunnen geven als deze drie, wanneer zij rondom die woning een tempel deden rijzen. En geen kerk bracht mij ooit een zo grote zekerheid bij van thuis te komen bij God’.

De openingsmeditatie in de bundel Gods poorten, over Psalm 24: 4 (berijmd), begint als volgt: ‘Het was op een der eerste dagen van april 1877, dat ik aan de hand van een zes jaar oudere zuster, die nu reeds lang met Gods engelen zijn aangezicht aanschouwt, één mijner eerste schoolgangen maakte. (...) Toen voegde de psalm, terwijl wij op de landweg voortgingen, zich bij ons. Hij wandelde als derde met ons mee, zoals Jezus met de Emmaüsgangers. Hij woei om ons heen, zoals de Heilige Geest om de discipelen op het Pinksterfeest. (...) Als in die zelfde april-maand op de zaterdag de namiddagschool en de avondschool stilstonden en wij samen reeds op de middag huiswaarts keerden; als wij dan aan de rode landweg kwamen tussen de groene weiden, dan verhoogden de poorten de boog, en wij gingen er onder door met een stille, blijde verbazing. Dan werd het zonlicht tot een verheffing (Ps. 4: 7) en tot een opening naar het rijk der klare waarheid. Dan beetelde zich de leeuwerik in het blauw des hemels zijn trap, klimmende en het ‘lied der trappen’ zingende tot de top. En dan rinkelden vandaar de heldere kraaltjes van het geluid al stuitend naar beneden tot voor onze voeten. Door deze poorten en langs deze toon- en hemelladders gingen wij, Gods engel en ik, ‘verrukt ten reije’.

Noordmans als gereformeerde

Noordmans heeft zich sterk vereenzelvigd met de gereformeerde (oftewel: calvinistische, puriteinse) levensstijl. Eerste kenmerk daarvan is het begrip ‘ernst’. Hij roept ergens de herinnering op aan ‘die grondstemming uit het ouderlijk huis (...) waarin gevouwen handen,

lezing der Schrift en psalmgezing geen liturgische handelingen waren, die in het profane leven werden ingeschoven om de huiver voor het geheimzinnige wakker te houden, maar zich aansloten bij het geheel'. In deze typering valt het werkelijkheidskarakter van de huiselijke liturgie op. Het lezen uit de bijbel zag Noordmans als een belangrijk kenmerk van het protestantisme. 'Deze wordt gelezen in de kerk, de familie en in de binnenkamer'. In de meditatie 'Een vaste burcht' over Psalm 46: 4b kwam Noordmans terug op de psalmen; hij stelde dat de protestantse gemeente die gezongen heeft 'niet alleen in haar tempels, haar kerken (...) maar misschien nog meer in haar andere bijeenkomsten en in haar huizen. Daardoor is de ziel van dit volk besnaard geworden en heeft ons leven een inwendig ritme gekregen, dat preludeert op de eeuwige vrede'.

Ernst als grondlijn van de gereformeerde levenssfeer was volgens Noordmans vooral gelegen in het besef van 's mensen directe verhouding tot God; er is onmiddellijke gemeenschapsoefening. 'Dit staan voor God, zonder enig apparaat, zonder inrichting, zonder plechtstatig middending, geeft aan het gereformeerde leven zijn kenmerkende ernst. God is vlak bij, want het is bovenal het werk van de Heilige Geest dat op de voorgrond staat'.

'Eenvoud' noemde Noordmans het tweede kenmerk van de gereformeerde levensstijl. Die staat in nauw verband met de ernst. De ernst is de waarheid van het leven en de eenvoud is de schoonheid ervan. Met andere woorden: 'De onmiddellijke afstand voor God verraadt in de grote levensernst zijn wezen. In de grote eenvoud van het leven

neemt het zijn vorm aan'. De gereformeerde eenvoud vond Noordmans betoverend; 'Ik wil eerlijk bekennen dat het het mooiste is wat ik ken'. Ook hier verwees hij naar zijn jeugd. In zijn jonge jaren had hij de eenvoud ingedronken en sindsdien kon het pompeuze hem op geen enkel terrein meer bekoren.

Toen Noordmans de gereformeerde levensstijl met zijn eenvoud uittekende, richtte hij zich vooral tegen het verschijnsel 'cultuurmens'. Zo schreef hij ergens over de waarheid die God met de twee woorden 'zonde' en 'genade' over het menselijk leven uitspreekt, waarbij hij stelde: 'Eenvoudig en geweldig is daarmee het leven geworden. En uit deze beide klinkt een sterk: Nicht Ihr! ons tegen. Een wachtwoord voor de poort der eeuwigheid, dat het volk vaak zoveel beter verstaat dan de cultuurmens. Dat in menig boerenhuis een monumentale stijl aan het leven geeft, waartegen de drukke persoonlijkheidscultuur het aflegt'.

Nadat Noordmans 'ernst' en 'eenvoud' uitgetekend heeft, spreekt hij over de grote kracht die achter de gereformeerde levensstijl gescholen heeft. Hij wees op de ascese en noemde in dat verband het verwerpen van dans, kansspel en toneel. Hij ontkende echter dat in het gereformeerde leven sprake was van ascetisme. Maar wel van ernst, in de zin van felle geestelijke concentratie. Daardoor vallen sommige vitaal geachte delen van het menselijk bestaan als 'frivool' af. Maar de 'sterke aandachtssamentrekking op het eeuwige leven' betekent niet dat het aardse leven gehaat moet worden.

De vraag doet zich voor of de benadering van Noordmans niet tot wereldmijding moet leiden. Dat blijkt toch niet het geval te zijn. In een

lezing heeft hij het over de ‘Dopersen’, die zich terugtrokken. Maar ‘onze kerkelijke voorouders dachten er anders over’, aldus Noordmans.

H.W. de Knijff heeft uitvoerig en diepgravend over ascese bij Noordmans geschreven. Volgens hem kwam het er in feite op neer ‘dat de mens zijn geschapen plaats zonder angst en reserve onder de tucht der eeuwigheid inneemt en daarbij de in het gebod gegeven grens (de woekering en grensoverschrijding van de levensdrift) niet overschrijdt. Hij staat dus letterlijk ‘midden in het leven’, sub specie aeternitatis, en daar moet hij blijven. Deze ethiek is een ethiek van maat en grensbesef, zij wordt bepaald door de geschapen, ja ‘natuurlijke’, positie van de mens onder het Woord van God’. Duidelijk is, dat ascese voor Noordmans ‘een positief en constitutief grondgegeven’ is, ze heeft zelfs ‘charme’. De Knijff bood ook een actualisering in onze huidige economische werkelijkheid aan. Hij stelde dat onze plek om te leven wordt bedreigd door expansiedrift, waarbij het gevaar van levensbedreigende demonisering op de loer ligt. Volgens hem zijn de vraagstukken van consumptie- en milieu-ethiek in ons technocratische tijdperk zonder een scheut van de door Noordmans bepleite levensstijl onoplosbaar.

In het kader van de vraag naar wereldmijding bij Noordmans wil ik nog op iets anders wijzen. In november 1945 publiceerde hij de baanbrekende meditatie ‘Zondaar en bedelaar’. Deze overdenking, over de gelijkenis van de Farizeeër en de tollenaar (Lucas 18: 9-14) en die van de rijke man en de arme Lazarus (Lucas 16: 19-31), is gestempeld door de ervaringen van de Tweede Wereldoorlog. Met het oog op de nood die toen aan het licht gekomen was, stelt Noordmans dat het evangelie

van het Koninkrijk twee kanten heeft. Het heeft zijns inziens niet alleen betrekking op de nood van de schuld, maar ook die van het 'lot': 'Jezus is op aarde gekomen om zondaren zalig te maken, maar op aarde heeft hij de armen reeds zaliggesproken. Deze zaligspreking mogen wij hun niet ontnemen. Wij mogen van Lazarus ook niet eisen dat hij zich eerst oefent om de bedde van de tollenaar te stamelen. In hoeverre de uitwendige ellende, de nood des levens, de armoede een innerlijke keerzijde van schuldbesef kan of moet hebben, staat niet aan ons om uit te maken'. Noordmans besluit: 'Er is in het Evangelie nog meer dan de kerk zich daaruit heeft toegeëigend'. Daar bedoelt hij mee dat de kerk zich te eenzijdig op de kwestie zonde-genade gericht heeft.

Noordmans als visionair

Noordmans had iets visionairs: hij hield het vergezicht van het koninkrijk der hemelen voor ogen. Dat visionaire blijkt al uit de titels van enkele artikelenbundels: 'Geestelijke Perspectieven' en 'Zoeklichten'. Opvallend is ook het woord 'open' in het oeuvre van Noordmans. Vaak tekent hij het leven uit het evangelie als een verlossing uit de gesloten cirkel van het bestaan. In de meditatie 'Een open leven' over Lucas 2: 25-35 gebruikte Noordmans enkele treffende beelden om te verduidelijken wat hij met een open leven bedoelde. Over Simeon zegt hij: 'Deze oude van dagen behoeven wij niet te beklagen, omdat zijn leven voorbij is. Het gebeurt maar al te dikwijls, dat een mens zichzelf of anderen beklaagt, omdat zijn leven kort. Dan ziet hij terug op dat voorbije leven en zou het eigenlijk nog eens willen beginnen. Dan is leven een

melancholiek werk, een mistroostige geschiedenis. Dan kijkt iemand naar de jongeren zoals de kinderen, die een stuk koek verorberen en waarbij de ene afgunstig kijkt naar de ander, die het nog niet op heeft. - Zo'n leven, dat is levend begraven worden, want ieder jaar dat voorbij gaat, is een plank aan uw doodkist, waarmee u het licht betimmerd wordt. Voor de gelovige is het juist andersom. Het gaat hem als een bergbeklimmer, die, hoe verder hij gaat, des te hoger stijgt. Dan wordt het uitzicht ruimer en de horizon wordt wijder. Dan vallen de grenzen van het leven weg en alles gaat open. – Maar dan is nu reeds ieder jaar, dat voorbijgaat, gelijk aan het wegnemen van een belemmering voor het uitzicht. Voor de gelovige wordt de doodkist niet getimmerd, maar afgebroken. ... Alleen wie buiten zijn leven en over het kerkhof heen kan zien, heeft een open leven. Dan zullen alle dingen in vervulling gaan. Want de beloften Gods liegen niet. Wij hebben Christus, in doeken, dat is in Gods beloften gewikkeld; en ieder die naar de kribbe gaat en Hem ziet, die ziet Gods zaligheid en kan in vrede heengaan uit dit leven'.

Het is duidelijk: Noordmans' spiritualiteit wordt gekenmerkt door een sterke eschatologische gerichtheid. Uiteindelijk is het hem om het koninkrijk der hemelen te doen. Maar van zoiets als wereldmijding is bij hem geen sprake, slechts van een zekere reserve ten opzichte van het aardse bestaan. Noordmans vindt: omdat wij van het eeuwige leven weten, leven wij ons in het hier en nu niet uit. Waarvan akte!

